

POCZĄTKI ARCHITEKTURY UNIWERSYTECKIEJ

Wszystkie uniwersytety posiadały gmachy o podobnych funkcjach, choć ich forma i układ budowli względem siebie były zróżnicowane. Przez długi czas wiele uczelni zajmowało obiekty o pierwotnie innym przeznaczeniu, adaptując je do swoich potrzeb, stąd spora różnorodność formalna tych budynków, w wiekach średnich zazwyczaj służących niewielkiej społeczności⁵. Co znamienne, w Rzymie (gdzie nie brakowało monumentalnych budowli do adaptacji) zajęcia odbywały się pierwotnie w małych, wynajętych pomieszczeniach w pobliżu kościoła Sant' Eustachio, pomiędzy Panteonem a Piazza Navona, by w latach 70. XIV wieku przenieść się w okolice Trastevere⁶. Niezależnie od ich kształtu, niezbędne w każdej uczelni były pomieszczenia wykładowe, sale zgromadzeń na ważne uroczystości, kaplica, jedna lub kilka bibliotek oraz zabudowania mieszkalne dla wykładowców. Studenci początkowo wynajmowali kwatery u mieszczan, co często prowadziło do konfliktów z lokalną społecznością, ale z czasem, jako remedium na te problemy, pojawiły się kolegia, czyli zbiorowe rezydencje zapewniające studentom (początkowo najuboższym) wspólne

⁵ M. Kiene, *Die Bautätigkeit in den italienischen Universitäten von der Mitte des Trecento bis zur Mitte des Quattrocento*, „Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz” 1986, vol. 30, z. 3, s. 433–492 (tu 437–439). Zob. także O. Kivinen, P. Poikus, *Privileges of Universitas Magistrorum et Scolariū and Their Justification in Charters of Foundation from the 13th to the 21st Centuries*, „Higher Education” 2006, vol. 52, s. 185–213.

⁶ P.F. Grendler, *The Universities of the Italian Renaissance*, Philadelphia: Johns Hopkins University Press, 2002, s. 56–57.

mieszkanie⁷. Nadzorujący studentów profesorowie także przenosili się do siedzib kolegiów, czyniąc z nich stopniowo miejsca nauczania. Architektura kolegiów wykształciła się jeszcze w czasach średniowiecza i stanowiła najwcześniejszy przykład architektury uniwersyteckiej⁸. Kolegia zorganizowane były według reguł obowiązujących w średniowiecznych *hospitiae*, w których (po opłaceniu czesnego) rezydowali samodzielni uczeni. Kompleksy kolegialne posiadały dodatkowo (obok sal wykładowych, kwater wykładowców i studentów) także refektarze i kaplice do wspólnej modlitwy, wzorowane na budowach klasztornych. System kolegialny pojawił się w Paryżu w XII wieku⁹ i został rychło przyjęty i rozbudowany przez najstarsze angielskie uczelnie: Oxford (fig. 2) i Cambridge (fig. 3), które początkowo sporadycznie, a od XVI wieku regularnie, zapewniały studentom rezydowanie w wielofunkcyjnych założeniach, sytuowanych – także na wzór zabudowań klasztornych – wokół dziedzińca¹⁰. Struktura kolegialna oraz towarzyszący jej układ przestrzenny przyjął się również w innych uczelniach. Takim kolegium była na przykład Bursa Jerozolimska w Krakowie (fig. 4) (1453–1456)¹¹, choć nie wszystkie wspólne kwatery (zwane

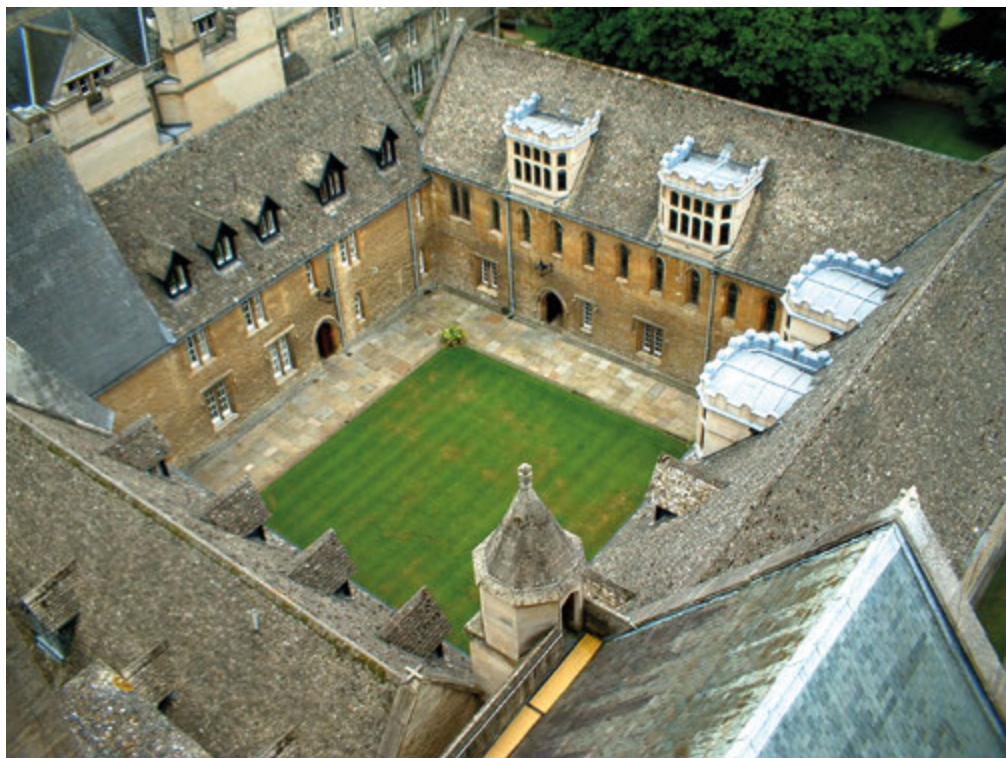
⁷ J. Verger, *Studenti e maestri nella vita cittadina*, w: G. Brizzi, J. Verger (red.), *Le Università dell'Europa*, Mediolan: Silvana, 1993, s. 53–79.

⁸ A. Gieysztor, *Management and resources*, w: H. de Ridder-Symoens (red.), *A History of the University in Europe*, t. 1, *Universities in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 136–139; H. de Ridder-Symoens, *Management and resources*, w: eadem (red.), *A History of the University in Europe*, t. 2, *Universities in Early Modern Europe, 1500–1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 190–191; por. Kiene, op.cit., s. 439. Choć brak było w średniowieczu typowego układu przestrzennego uniwersytetu, był jednak typowy college, zob. de Ridder-Symoens, *Management and resources*, s. 190.

⁹ Typowym przykładem funkcjonowania tych instytucji był College de Cambrai, założony w XIII wieku przez Biskupa Cambrai jako rezydencja i miejsce nauki dla sześciu ubogich chłopców. Z czasem (by utrzymać College) zdecydowano się przyjmować za opłatą dodatkowych studentów, prowadząc do powstania instytucji o charakterze uczelnianym; H. Ballon, *The Paris of Henri IV. Architecture and Urbanism*, New York: Architectural History Foundation, Cambridge Mass.: MIT Press, 1991, s. 208.

¹⁰ J. Verger, *Collegi e università tra medioevo ed età moderna*, w: D. Maffei, H. de Ridder-Symoens (red.), *I collegi universitari in Europa tra il XIV e il XVIII secolo: Atti del Convegno di studi della Commissione internazionale per la storia delle università: Siena-Bologna, 16–19 maggio 1988* (Orbis academicus, 4), Milan: Giuffrè, 1991, s. 1–12; A. Cobban, *English University Life in the Middle Ages*, Columbus: Ohio State University Press, 1999. Zob. także: O. Rackham, P. Carolin, *The Courts of Corpus Christi*, Cambridge: Corpus Christi College, 2020, s. 8–25.

¹¹ Szczegóły dotyczące kolegiów krakowskich zob.: H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków: PAU, 1935; K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. 1, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu

2. Oxford, Merton College, Mob Quad (XIII–XIV w.), fot. DWR, Wikimedia Commons (CC BY-SA 2.5)

3. Cambridge, Corpus Christi College, Old Court (XIV w., ukończ. ok. 1377), fot. McAnt, Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

4. Tablica erekcyjna Bursy Jerozolimskiej w Krakowie (1453), fot. Lestat (Jan Mehlich), Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

bursą lub *contubernium*) miały typowe dla kolegiów zaplecze dydaktyczne¹². W wielu uczelniach prowadzenie burs, położonych zazwyczaj niedaleko gmachów uniwersyteckich, stanowiło istotne źródło dochodu dla uniwersytetu, a jednocześnie pozwalało kontrolować społeczność studencką.

Oprócz architektury klasztornej istotny dla sposobu planowania kolegiów okazał się również wpływ współczesnej architektury rezydencjonalnej, zwłaszcza w Anglii. Angielskie kolegia wczesnonowożytne stosowały typ czteroskrzydłowego układu przestrzennego (fig. 5A) charakterystyczny dla ziemiańskich dworów (*manor houses*), z prostokątnym dziedzińcem poprzedzonym wieżą bramną i z tradycyjnie rozplanowanymi pomieszczeniami komunalnymi usytuowanymi w skrzydle po przeciwnej stronie założenia¹³. Znajdowała się tam wielka sala (*hall*), odseparowana od pomieszczeń użytkowych przegrodą (*screens passage*), czasami z galerią muzyczną powyżej (St. John's College, Cambridge, First Court [fig. 5B], 1511–1520, Queens' College, Cambridge, Old Court, ok. 1500)¹⁴. Kolegia angielskie zostały jednocześnie dość wcześnie wyposażone w oficjalne obiekty o funkcjach specyficznie akademickich. Za najwcześniejszy tego typu obiekt uchodzi Congregation Hall w Oxfordzie (ok. 1320), fundacja Thomasa Cobhama, biskupa Worcester, nieco później zaś powstała oksfordzka katedra teologii (Divinity School; fig. 6) i siedziby innych fakultetów, wchodzące obecnie w skład Bodleian Library¹⁵. Jedynym obiektem o podobnym charakterze zachowanym z tego okresu we Francji jest Salle

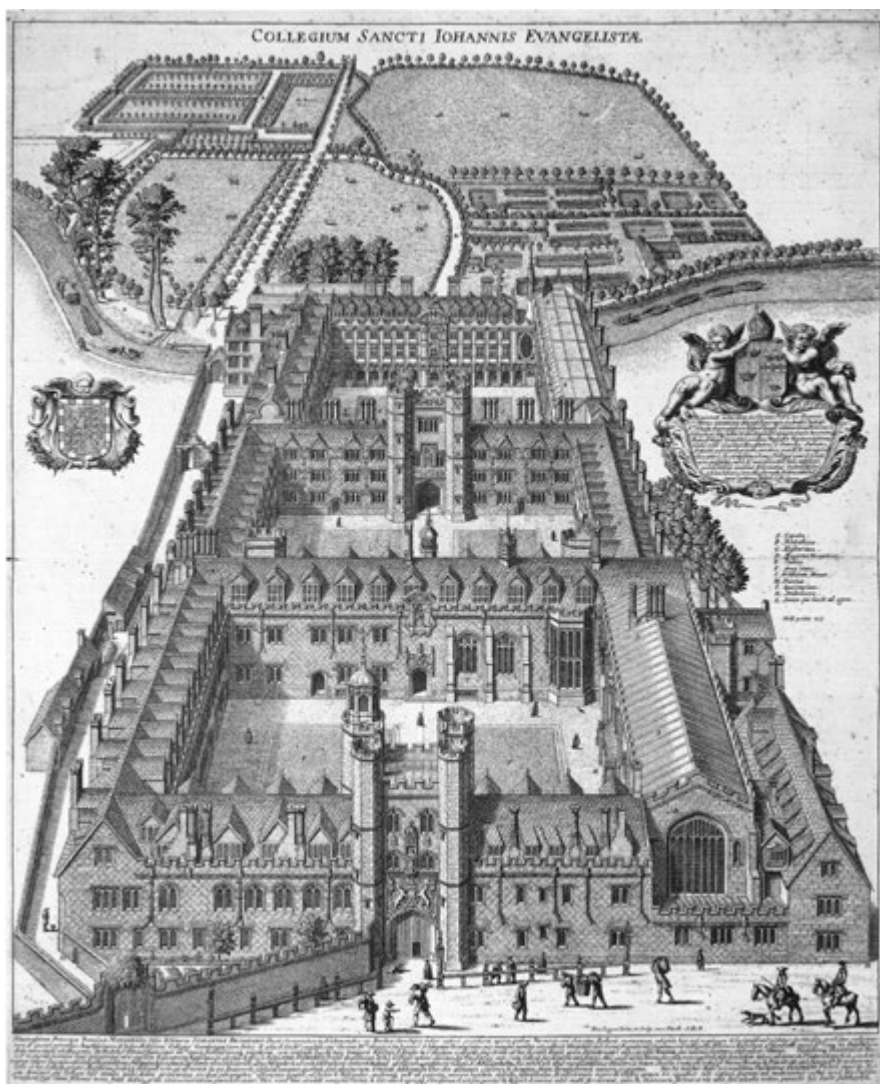
Jagiellońskiego, 1964; A. Karbowski, *Mieszkania żaków krakowskich w XIV–XVI wieku*, Lwów: Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, 1887; K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wieki średnie i Odrodzenie*, t. 1–2, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900; oraz nowsze opracowania: A. Włodarek, *Architektura średniowiecznych kolegiów i burs Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków: Universitas, 2000, s. 38–39; J. Wyrozumski, *Z najstarszych dziejów uniwersytetu krakowskiego. Szkice*, Kraków: Universitas, 1996, s. 68–70.

¹² Wiele burs posiadało izbę dla studentów, mieszkanie seniora, izbę wspólną oraz bibliotekę i własną kaplicę, łączyło zatem różnorodne funkcje, zgodnie z wypracowaną tradycją, zob. C. Burgess, *An Institution for All Seasons: The Late Medieval English College*, w: C. Burgess, M. Heale (red.), *The Late Medieval English College and Its Context*, Oxford: Blackwell, 2008, s. 11–12; por. Wyrozumski, op.cit., s. 68–70.

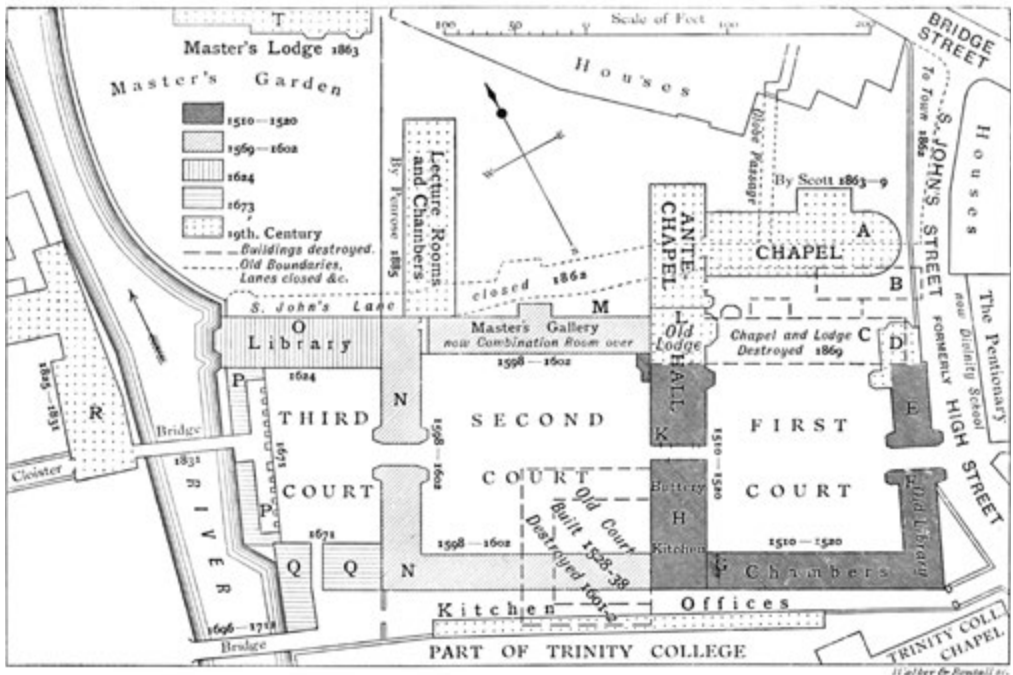
¹³ A. Emery, *Greater Medieval Houses of England and Wales, 1300–1500*, t. 2, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 68–69.

¹⁴ R. Willis, J. Willis Clark, *The Architectural History of the University of Cambridge, and of the Colleges of Cambridge and Eton*, t. 2, Cambridge: Cambridge University Press, 1886, s. 263–271; N. Pevsner, *The Buildings of England. Cambridgeshire*, wyd. 2, Harmondsworth: Penguin, 1970, s. 148–149.

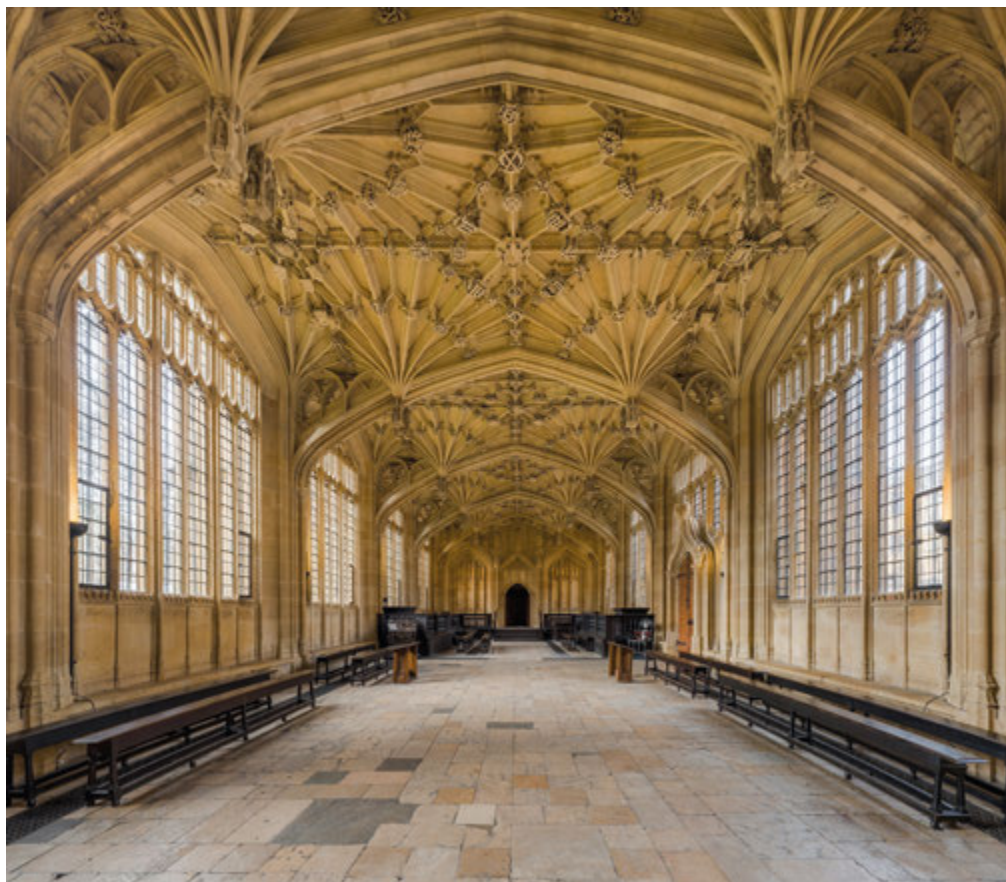
¹⁵ Gieysztor, op.cit., s. 136–137.

5A. Cambridge, St. John's College (XV w.), plan wg: Thomas Dinham Atkinson, *Cambridge Described and Illustrated*, London: Macmillan & Co., 1897, fot. Wikimedia Commons, domena publiczna

5B. St. John's College (XV w.), widok wg: David Loggan, *Cantabria illustrata*, Cambridge, 1690, fot. Wikimedia Commons, domena publiczna

6. Oxford, Divinity School (XIV w.), fot. David Iliff, Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

des Theses Uniwersytetu w Orleanie (pocz. XV wieku), budynek mieszczący bibliotekę i salę zgromadzeń¹⁶.

Zamknięty dziedziniec (fig. 2, 3) to jedna z najbardziej charakterystycznych cech przestrzennych wielu wczesnych kolegiów i (z czasem) uczelni¹⁷. Ta monastyczna „introwertyczność” wczesnej architektury uniwersyteckiej (w Italii manifestująca się kompleksami typu *domus sapientiae*, z czasem zwanymi *Sapienza*)¹⁸ to nie tylko wyraz związku z komunalnym ideałem życia zaczerpniętym ze społeczności zakonnych, ale także wynik średniowiecznego rozumienia nauki jako „wiedzy sekretnej”, dla wtajemniczonych, zamkniętej za murami¹⁹. Ponieważ nowożytny uniwersytety, kontynuujące tradycję średniowieczną, były zdominowane przez mężczyzn (studenci od wieków średnich mieli status kleryków, co uniemożliwiało studiowanie kobietom), kwatery studenckie wzorowane były także na budowach klasztornych, z pojedynczymi celami lub wspólnymi dormitoriami²⁰. W zabudowaniach kolegialnych obowiązywała ścisła, quasi-monastyczna dyscyplina, a ich zamknięty charakter pozwalał na kontrolowanie kontaktów studentów ze społecznością pozauniwersytecką. Architektura uniwersytetów, a zwłaszcza kolegiów rezydencjonalnych, musiała uwzględniać aspekty kontroli i nadzoru, podobnie jak kompleksy szpitalno-lazaretowe. Mury, furty i bramy (fig. 7) umożliwiały kontrolowanie życia studentów w kolegiach, ale w wielu europejskich uniwersytetach, pozbawionych organizacji kolegialnych studenci nadal szukali lokum na własną rękę, ciesząc się w zamian większymi

¹⁶ R. Boitel, *Orléans ville universitaire: la construction de la Salle des Thèses de l'ancienne Université d'Orléans*, „Bulletin de la Société archéologique et historique de l'Orleanais” 1960, N. Ser., nr 2, s. 299–309.

¹⁷ G. Martin, J. Highfield, *A history of Merton College, Oxford*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 43–44; J.M. Fletcher, *The history of academic colleges. Problems and prospects*, w: D. Maffei, H. de Ridder-Symoens (red.), *I collegi universitari in Europa tra il XIV e il XVIII secolo*, Milan: Giuffrè, 1991, s. 13–22.

¹⁸ Gieysztor, op.cit., s. 137.

¹⁹ P. Galison, *Buildings and the Subject of Science*, w: P. Galison, E.A. Thompson (red.), *The architecture of Science*, s. 7; W. Eamon, *From the Secrets of Nature to Public Knowledge: The Origins of the concept of openness in science*, „Minerva” 1985, vol. 23, nr 3, s. 322–335; idem, *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*, Princeton: Princeton University Press, 1996, s. 319–350; P. Kristeller, *The scholar and his public in the late middle ages and the renaissance*, w: idem, *Essays by Paul Oskar Kristeller*, tłum. E.P. Mahoney, Durham: Duke University Press, 1974, s. 3–25.

²⁰ D. Knowles, *The Cultural Influence of English Medieval Monasticism*, „Cambridge Historical Journal” 1943, s. 148, 153–154.